

Az állambiztonsági szervek hálózaton kívüli kapcsolatai

Nagy társadalmi figyelem övezi a rendszerváltás óta az úgynevezett ügynökkérdést. Az időnként meglehetősen zajos sajtóvisszhangot kiváltó ügyek mellett azonban háttérbe szorul az a tény, hogy a pártállami rendszer politikai rendőrsége jelentős mértékben támaszkodott a rendszerrel elégedett társadalmi csoportokra, rétegekre és egyénekre. Dolgozatomban összefoglaló néven az állambiztonsági szervek hálózaton kívüli kapcsolatainak nevezem azokat a személyeket, akik formális beszerzés nélkül segítettek megbízóik munkáját, ezen keresztül az MSZMP hatalmának fenntartását. Idetartozott a hivatalos, a társadalmi, az alkalmi operatív kapcsolat és a katonai elhárítás sajátos kategóriájaként az úgynevezett személyes kapcsolat.

1959. november 30. és december 5. között zajlott a Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusa, amely állambiztonsági területen is kijelölte az elkövetkező évek feladatait.¹ Biszku Béla belügyminiszter kijelentette a tanácskozáson: „Szent [sic!] kötelességünk, hogy a Párt vezetésével még jobban támaszkodjunk a dolgozó tömegek segítségére, mert ez a jövőnk sikereinknek is biztosítéka.”² A Belügyminisztérium a lehető legszélesebbre akarta tágítani a politikai rendőrség hatókörét, cserébe a lakosság bejelentéseinek és panaszainak gyors, alapos és eredményes kivizsgálását és elintézését ígérte. A tömegkommunikáció korabeli eszközeivel is próbálták népszerűsíteni tevékenységüket, előadásokat tartottak a munkahelyeken és az oktatási intézményekben, kiállításokat rendeztek, propagandafilmeket vetítettek, könyveket adtak ki, tansegédleteket készítettek és a sajtótermékekben preventív célú publikációkat helyeztek el, amitől korabeli kifejezéssel élve „a tömegek éberségének fokozását” is remélték.³ A propaganda hatására lényegesen nőtt a lakosságtól érkező bejelentések száma és minősége, amit a bizalom jeleként értékelték a belügyi szervek.⁴ Nem elégedtek meg azonban ennyivel, hanem aktívan törekedtek arra, hogy a rendszerhez hű társadalmi rétegek között minél nagyobb számban tegyenek szert tömegkapcsolatokra, vagyis társadalmi, hivatalos és alkalmi operatív kapcsolatra. Ezt a célt szolgálta a belügyminiszter 1960 júniusában kiadott egyik parancsa is, amely a társadalmi kapcsolatok szélesebb körű kialakítását írta elő.⁵ Ugyanakkor ez magában hordozta a tömeginformátori hálózat és a totális elhárítás feléledésének veszélyét is. Az operatív állomány egyik része örült ennek, ugyanis korábbi felfogásuk és munkájuk igazolását látták benne, a másik része azonban az ötvenes évek gyakorlatának a visszatérésétől tartott.⁶

A hatvanas évek második felétől a Kádár-rendszer társadalmi elfogadottságának növekedése kedvező lehetőséget biztosított arra, hogy a belügyi szervek minél szélesebb rétegeket vonjanak be az együttműködésbe.⁷ Ezt erősítette a belügyi propaganda, amellyel a marxista felfogás kizárólagossá tétele mellett a nagy tömegek értelmi és érzelmi befolyásolását, segítőkészségének felkeltését is el akarták érni. Az 1956-os forradalom és szabadságharc kegyetlen leverése és megtorlása után az állambiztonsági percepció szerint a külső és a belső ellenség a rendszer lassú, fokozatos belső fellazítására törekedett, a meglévő hibák és hiányosságok eltúlzásával és felnagyításával akarta megdönteni a szocializmust. A hatvanas évek elejétől fokozatosan nőtt a nyugatra utazó magyar állampolgárok és a Magyarországra jövő külföldi hivatalos személyek, turisták és rokonlátogatók száma. Ennek következtében a magyar állampolgárok tömegesen érintkeztek nyugaton élő személyekkel, amit a „tömegek éberségre nevelésével” akartak ellensúlyozni a belügyi szervek. Az így kialakított tömegkapcsolattól remélték, hogy a „becsületes állampolgárok” az állambiztonsági szervekhez fordulnak, írásban vagy szóban bejelentést tesznek, jelzik az „ellenséges cselekményeket”. A „becsületes állampolgár” fogalma a párttagokat, a KISZ-tagokat, a szakszervezeti tagokat, a volt karhatalmistákat, a munkásöröket, az önkéntes vagy a nyugdíjas rendőröket, a nyugdíjas katonatiszteket, valamint a lojális pártonkívülieket takarta. A

bejelentővel gyakran társadalmi kapcsolatot vagy alkalmi operatív kapcsolatot létesítettek.⁸ Ugyanakkor a fontosabb intézmények felső és középvezetői pozíciójukból következően is kapcsolatba kerülhettek a politikai rendőrséggel.

A hivatalos kapcsolat

A belügyi szervek nemcsak magánszemélyektől igyekeztek szervezett formában információkat szerezni, hanem kapcsolatot tartottak a különböző minisztériumokkal, gazdasági szervezetekkel, kulturális és tudományos intézetekkel, illetve a pártbizottságokkal, pártszervezetekkel és egyéb tömegszervezetekkel is. Ezek vezetői munkakörükénél fogva az állambiztonsági szervek hivatalos kapcsolatainak számítottak. Ebbe a körbe tartozhatott egy intézmény vezetője, egy vállalat igazgatója vagy a személyzeti vezetője, a főmérnöke, de ilyen feladatot láthattak el a pártbizottsági titkárok és a szakszervezeti vezetők is.

A hivatalos kapcsolat tájékoztatási kötelezettsége a saját szakminisztériumától származott, vagyis a felettes szervek kötelezték arra, hogy a rendellenességeket közölje az illetékes belügyi tiszttel. Az operatív tiszt és az objektum vezetője között az együttműködés a kölcsönös egymásrualtságon és támogatáson alapult. Az operatív tisztnek ezért igyekeznie kellett elmélyíteni ezt a kapcsolatot a hatékony elhárító munka, vagyis az ellenségesnek ítélt tevékenység felderítése és elszigetelése érdekében. A hivatalos kapcsolatot nem vették nyilvántartásba, nevüket az objektum- vagy vonaldosszié második részében, borítékban helyezték el. A kapcsolattartás módja nyílt volt, a megbeszéléseket a hivatalos kapcsolat munkahelyén, de négy szemközt tartották. A vezető bizonyos mértékű tájékoztatásra is igényt tarthatott az operatív tiszttől, de konkrét ügyek nyomozásáról, titkos eszközökről, módszerekről, adatokról és anyagokról nem kaphatott információt. A hivatalos kapcsolatokkal való együttműködés szintjét az érintett operatív szervek vezetői, vagyis a csoportfőnökök és a helyetteseik, valamint a rendőrfőkapitányok és állambiztonsági helyetteseik saját hatáskörükben szabályozták. Maga a kapcsolat nem volt titkos, viszont a kapcsolattartás során felszínre került operatív adatok államtitkot képeztek.⁹ Magasabb állami és pártszervekkel csak a megfelelő szintű belügyi parancsnokok tarthatnak kapcsolatot. Minisztériumokkal, tudományos intézetek központi szerveivel, népgazdasági szervek felső intézményeivel az állambiztonsági szervek osztályvezetői, míg a párt felső szerveivel csak a főcsoportfőnök és a miniszter tarthatott közvetlen kapcsolatot, az írásos tájékoztató jelentések is rajtuk keresztül juthattak el a párt vezetőihez.¹⁰

Az operatív tiszt a hivatalos kapcsolaton keresztül megismerhette a terület és az objektum adatait, személyi anyagokat nézhetett meg, megvizsgálhatta az állambiztonsági szempontból érzékenyebbnek minősített pontokat, az ellenséges elemek elhelyezkedését, a ki- és beutazók célját, terveit, beszámolóit, esetleg a külföldi tárgyalópartnerek érdeklődési körét. Ezeken keresztül ellenőrizte a korábban titkos úton beszerzett adatokat, biztosította az operatív intézkedések leplezését, végrehajtását, a legálisan beutazó külföldi személyek megismerését vagy olyan bizonyítékok beszerzését, amelyekre az operatív szerveknek szüksége volt.¹¹ A hivatalos kapcsolatot a társadalmi funkciója kötelezte az együttműködésre. Nem volt szükség a rendszeres személyes érintkezésre és a kölcsönös szimpátiára, bár nem ártott, ha a személyzeti osztályvezetővel, a tanácselnökkel vagy a tanácsitkárral is jó viszonyt alakított ki az állambiztonsági szervek alkalmazottja, mert ez megkönnyíthette a munkáját.¹²

A kapcsolat tehát a kölcsönös tájékoztatáson és az együttműködésen alapult. A politikai rendőrség tagjai például értesíthették az MSZMP és a KISZ illetékes vezető szerveit „az ifjúság körében tapasztalt ellenséges tevékenységről”, amelyek intézkedtek a károsnak minősített jelenségek visszaszorítása érdekében, illetve szemmel tartották azokat a fiatalokat, akiket esetleg már korábban rendőrhatalósági figyelemzésben részesítettek, és ellenőrzésük mellett „nevelésükkel” is foglalkoztak. Ugyanígy értesítették a különböző minisztériumokat és más állami szerveket, ha a területükön rendellenességet észleltek. Ilyenkor az „ellenséges elemeket” elbocsátották beosztásukból, kiszorították a munkahelyükről. Hasonlóan jártak el, ha ellenzékinek

tartott irodalmárok „fellazító célzatú írásaikat” valamelyik folyóiratban vagy újságban akarták megjelentetni, vagy valamilyen fontosabb kulturális pozícióban akartak elhelyezkedni. A hivatalos kapcsolat segíthette az operatív szervezetet, hogy egyes személyeket az adott objektumon belül áthelyezzenek, vagy más munkahelyre irányítsanak, de egy adott ügy realizálási körülményeinek a megteremtését is elősegíthették. Értékes volt az operatív szervek számára, ha a hivatalos kapcsolat felsorolta a nyugatra utazó delegációk tagjait, közölte a velük kapcsolatos észrevételeit. Hasonló volt a helyzet a nyugatról beutazó személyek esetén, leginkább itteni kapcsolataik, érdeklődési körük és mozgásuk érdekelte az állambiztonsági szervezetet, de szívesen vették azt is, ha az operatív szerv javaslatot tehetett például megbízható tolmács kijelölésére. A hivatalos kapcsolat viszont alkalmanként közreműködött az ellenőrzés alatt álló személyek figyelemmel kísérésében, az esetleges rendszerellenes munkahelyi hangulat kialakulásának jelzésében. Az operatív tiszt nem utasíthatta a hivatalos kapcsolatot intézkedésre, személyek elbocsátására vagy felvételére, és nem élhetett vissza a beosztásával. Nem ígérgethetett felelőtlenül, és nem használhatta magáncélra sem a kapcsolatát. Hálózati személyeket, operatív eszközöket és módszereket nem adhatott ki, nem fedhetett fel. Ha egy objektumon belül több hivatalos kapcsolat volt, például az üzem igazgatója, a személyzetise vagy a főmérnöke, akkor közös probléma esetén egyszerre is lehetett tartani velük a megbeszéléseket.¹³

A társadalmi kapcsolat

Amíg a hivatalos kapcsolat a munkaköréből következően működött együtt az állambiztonsági szervekkel, addig a társadalmi kapcsolat egyik lényegi jellemzője az önkéntesség volt. Társadalmi kapcsolatnak azt a szocialista rendszerhez hű személyt nevezték, aki önként, az ellenséges elemek gyorsabb felderítése érdekében támogatta és segítette a politikai nyomozó szervezetet. A tudomására jutó ellenséges tevékenységről, jelenségről, az ellenséges személyek magatartásáról szóban tájékoztatta a vele nyílt kapcsolatban, folyamatos összeköttetésben és bizalmas viszonyban álló operatív tisztet.¹⁴ Munkakörülményei, megfigyelési lehetőségei olyanok voltak, hogy jelentősen segítették az operatív tiszt helyi és területi ismereteit, illetve képes volt arra, hogy az ellenséges elemek magatartását megfigyelje, ellenséges tevékenységre utaló jelzéseket feltárjon, és azokat szóban, az önkéntesség szigorú betartása mellett és a kölcsönös bizalom alapján az operatív tiszt tudomására hozza.¹⁵ Az adott személy kényszer és ellenszolgáltatás nélkül, politikai tudatosságból vállalta a tájékoztatást.¹⁶ Társadalmi kapcsolat csak hazafias meggyőződésű, a szocializmushoz hű állampolgár lehetett. A társadalmi kapcsolat kialakítására az operatív tiszt készített javaslatot, amit az osztályvezető vagy az osztályvezető hagyott jóvá. A kapcsolat létesítésére vonatkozó okmányokat a titkos ügykezelés szabályai szerint kezelték és őrizték, a kapcsolat megszüntetése után pedig megsemmisítették. A társadalmi kapcsolat hálózati funkciót nem tölthetett be.¹⁷

Az operatív tiszt az új munkaterületén először megismerkedett a hivatalos kapcsolatokkal és az ügynökséggel, majd elkezdte az operatív munkát. Ennek során a hivatalos kapcsolatokon kívül is összeköttetésbe került a területen élő vagy dolgozó személyekkel, akiket a későbbiek során is rendszeresen felkereshetett, még akkor is, ha a látogatásának nem volt közvetlen operatív célja. Ezeket a személyes ismerősöket már társadalmi kapcsolatnak tekintették. A második lépcsőben a rendszeres találkozás során bizonyos személyeknél kölcsönös bizalom és szimpátia alakulhatott ki. Közülük azokat, akiknek a munkakörülményei és megfigyelési lehetőségei olyanok voltak, hogy beosztásuk révén hozzájárulhattak a politikai nyomozó munka sikeréhez, az operatív tiszt megkérte, hogy segítsék őt bizonyos operatív feladatok elvégzésében. Ha hajlandónak bizonyultak erre, akkor őket már a politikai nyomozó munkát közvetlenül elősegítő társadalmi kapcsolatnak nevezték. Ha az adott kapcsolatnak időközben megnőtt a hírszerző lehetősége, akkor harmadik lépcsőben akár be is lehetett szervezni, de ez nem volt szükségszerű.¹⁸

Az operatív tisztnek tehát az elhárítási területük jobb megismerése érdekében társadalmi kapcsolatok széles körét kellett kialakítaniuk. Ez a nélkülözhetetlen kisegítő

bázis komoly segítséget nyújtott a politikai rendőrségnek, ügynöki jellegű feladatot viszont nem lehetett nekik adni, de esetenként az ellenséges kategóriába tartozó személyekről szóbeli tájékoztatást kértek tőlük. Ezzel szélesebb körből tudtak információt szerezni az operatív szervek, amit kombinálni lehetett az informátori hálózat működtetésével is.¹⁹ Nem lehetett azonban a társadalmi kapcsolat tudomására hozni az ellenséges személlyel kapcsolatos olyan adatokat vagy dokumentumokat, amelyek dekonspirációhoz vezethettek volna. Ha külföldre utazott a társadalmi kapcsolat, akkor a benyomásairól és tapasztalatairól tájékoztatást kértek, szükség esetén kinti megfigyelési területeit irányítani is lehetett. Az így kapott jelzéseket később ügynöki operatív feldolgozó munka keretében vagy más operatív eszköz igénybevételével derítették fel.²⁰ A társadalmi kapcsolatot a megelőzésben, a bűncselekményt lehetővé tevő okok megszüntetésében igyekeztek felhasználni. Ha például jelezte, hogy egy intézménynél a bizalmas vagy titkos dokumentumokhoz könnyen hozzá lehetett férni, akkor az operatív szervnek lehetősége volt arra, hogy az illetékes vezetőnek, aki esetleg a hivatalos kapcsolat szerepét is betöltötte, ezt jelezze, így kizárták egy esetleges titoksértés lehetőségét. A környezettanulmányok elkészítésében is előszeretettel vették igénybe a segítségüket, és az ellenséges csoportok bomlasztásában, „megtévedt személyek” leválasztásában is felhasználták őket. A társadalmi kapcsolat segíthetett a „vezető elvtársak” üzemi látogatásakor azzal, hogy szemmel tartották a kompromittált személyeket, és tájékoztatták a szerveket a látogatással kapcsolatos politikai hangulatról. Operatív akciók lebonyolításában, azok feltételeinek a megteremtésében is részt vettek, lehallgatóberendezés beszerelését vagy titkos kutatás lebonyolítását segíthették azzal, hogy megszerezték a szükséges kulcsot, vagy átadták arra az időre a lakásukat.

Rendkívüli események nyomozásában is igénybe vették a segítségüket, rombolásos esetek, röpcédulázás, falfirkálás, névtelen rágalmazó levelek íróinak felderítésében is közreműködhettek. Ilyen esetek megelőzésére tervszerűen is létesítettek társadalmi kapcsolatokat, például újságok szerkesztőségében, irodagép-javító vállalatoknál, sokszorosító üzemekben és nyomdáknál, ahol lehetőség volt, mondjuk, röpcédulák készítésére. Jelentős volt a társadalmi kapcsolatok felhasználása a határőrizet területén. A határőrség személyi kapcsolatnak nevezte ezt a kategóriát, és leginkább a disszidálások előrejelzését, a különböző illegális csatornák felfedését várták tőlük.²¹

A társadalmi kapcsolat kialakítását négy fázisra osztották fel: ismerkedés, barátkozás, tájékoztatás, segítségkérés. Társadalmi kapcsolatot két módon alakíthatott ki az operatív tiszt. Egyik esetben a már meglévő ismeretségi és baráti körét használta fel információszerezésre. A másik esetben konkrét céllal alakította ki a kapcsolatot, ezért ismerkedett meg az adott személlyel. A személy kiválasztása ilyenkor a nyomozati munka során az ellenséges személy környezetéből történt. A hivatalos kapcsolat segítségével vagy operatív eszközökkel végzett előzetes ellenőrzés után, a cél felfedése nélkül, két-három találkozás elteltével kérte az operatív tiszt a kiválasztott megbízható személy segítségét, miután ilyen irányú készségéről meggyőződött. Azokat a személyeket készítették így elő a társadalmi kapcsolat megteremtésére, akik például külföldre utaztak. Az útlevélosztályon vagy a munkahelyén megkérték a kiszemelt embereket, hogy az utazás során szerzett tapasztalataikat mondják el az operatív szerveknek. Ha a kapcsolat bizalmas viszonyt eredményezett, akkor a későbbiekben újabb kéréssel fordultak az adott személyhez.

Az operatív tiszt a társadalmi kapcsolattal nyíltan érintkezett, ezért nem lehetett találkozóra rendelni, viszont a találkozás költségeit elszámolhatták a hivatásos alkalmazottak az úgynevezett B-ellátmány terhére. A hivatalos és a társadalmi kapcsolat a végzett munkája alapján jutalmat és kitüntetést is kaphatott.²² Írásos jelentések készítésére nem lehetett kötelezni. A politikai nyomozó munkát közvetlenül elősegítő társadalmi kapcsolat átadása más operatív tisztnek szervezetszerűen és intézményesen nem volt lehetséges, mert a kapcsolat személyes jellegű volt, az úgynevezett „elvtársi barátságon” alapult és személyhez kötötten jött létre.²³ Fedőnevet nem kapott, de az operatív tiszt a saját jelentésében jelölhette őt azzal, ha az általa szolgáltatott adatok bizalmassága, titkossága megkövetelte ezt. Abban az esetben, ha lehetősége volt hírszerzésre, a társadalmi kapcsolatot később hazafias alapon be lehetett szervezni,

amennyiben a cél érdekében önként vállalta a konspirált együttműködést.²⁴ Az ügynök és a társadalmi kapcsolat szerepe sokszor hasonló volt, de a társadalmi kapcsolat csak úgynevezett külső jelenségek megfigyelésére volt alkalmas.²⁵

Lényegében minden „becsületes állampolgár”, amennyiben egyetértett a szocializmus ügyével, alkalmassá válhatott arra, hogy társadalmi kapcsolatként segítséget nyújtson a politikai nyomozó szerveknek. Ugyanakkor csak azokon a területeken létesítettek ilyen kapcsolatot, ahol ez szükséges és célszerű volt. A tömegméretűvé duzzadását úgy akarták elkerülni, hogy az ügynökséggel és hivatalos kapcsolattal lefedett területeken, illetve a már alaposan megismert objektumokban nem törekedtek ennek kiépítésére.

Az alkalmi operatív kapcsolat

Az állambiztonsági szervek fokozottan igényelték a szocializmushoz hű állampolgárok támogatását, ezzel párhuzamosan igyekeztek szervezettebbé tenni az ilyen célt szolgáló együttműködést. Ennek érdekében próbálták megnyerni a tömegek támogatását, és elérni, hogy az állampolgárok személyesen is közreműködjenek a politikai és az államellenes bűncselekmények felderítésében.

Az alkalmi operatív kapcsolat fogalmát a 33/1958. számú belügyminiszteri parancs teremtette meg, amikor megengedte, hogy egyes operatív intézkedések eredményes végrehajtása érdekében „becsületes hazafiak” formális beszerzés nélkül, operatív kapcsolatként vegyenek részt az állambiztonsági munkában.²⁶ Kizárólag olyan, politikailag feltétlenül megbízható személyeket használtak fel erre a célra, akik saját kezdeményezésük alapján vagy az operatív tiszt kérésére szóban, esetleg írásban tájékoztatták a politikai rendőrséget a figyelmet érdemlő eseményekről és személyekről. Az önkéntesség alapján vonták be őket az együttműködésbe, és tudatában voltak annak, hogy az állambiztonsági szerveknek tettek szolgálatot. Az alkalmi operatív kapcsolatot csak egy-egy konkrét esetben vették igénybe, az ügynökséget nem helyettesíthette, és nem jelenthette egy új kategória felállítását az ügynökségen belül, ezért hálózati nyilvántartásba sem vették őket. Felhasználásuk előtt ellenőrizték őket az operatív és a bűnügyi nyilvántartásban, így meggyőződtek arról, hogy vajon nem szerepelnek-e a hálózati tagok vagy az antidemokratikus elemek között, illetve nem folyik-e ellenük ügynöki operatív feldolgozó munka. Az ellenőrzés után az operatív tiszt javaslatot készített, amelyben megindokolta az alkalmi operatív kapcsolat felhasználásának szükségességét és a részfeladatok elvégzésére való alkalmasságát. Leggyakrabban külföldi kiutazásoknál, röpcédulázás vagy falfirkálás felderítésénél, rendkívüli események nyomozásánál, körözési intézkedéseknél, fedett figyelő- és tartózkodási helyek létesítésénél, környezettanulmányi adatok gyűjtésénél, nagyobb ünnepek és események vagy objektumok biztosításánál, illetve operatív részfeladatok megoldásában vették igénybe szolgálataikat. A találkozókat olyan nyilvános helyen folytatták, ahol a konspiráció biztosítva volt. Csak azokat az adatokat ismertették vele, amelyek a feladat végrehajtásához szükségesek voltak, viszont a konspiráció szabályaira kioktatták őket, de a nyomozati munka részleteit, módszereit nem tárták fel előtte. Az operatív kapcsolattól kapott érdemleges információról ellenőrzés után az operatív tiszt köteles volt jelentést tenni. Az esetleges írásos információt az ügydossierben vagy az objektumdossierben helyezték el, így az ügy realizálásakor operatív bizonyítékként használhatták fel, amelynek jogi erejűvé tétele sokkal könnyebb volt, mint az ügynöki jelentés esetében. A vizsgálati eljárás során tanúként is beidézhatték, ekkor a korábban adott információját tanúvallomásként vették fel. Feladatának elvégzése után megszakították vele a kapcsolatot, és szükség esetén titoktartási nyilatkozatot vettek tőle. A kapcsolat felvételekor ugyan kihangsúlyozták, hogy csak rövid időre kérik a segítségét, de ha a személyes tulajdonságai, a hírszerző lehetőségei és a képességei lehetővé tették, akkor később be is szervezhatték.²⁷

A katonai elhárítás hálózaton kívüli kapcsolatai

A néphadsereg és a határőrség több szempontból is sajátos helyzetben volt az állambiztonsági munka területén. A hivatásos állomány szinte teljes egészében párttagokból állt, ezért a III/IV. Csoportfőnökség által foglalkoztatott hálózat körülbelül fele MSZMP-tag volt. Az általános hadkötelezettség miatt minden bevonulási időszakban sok fiatal került a katonai elhárítás látókörébe, ezért a hálózaton kívüli kapcsolatai némileg eltértek a fentebb már ismertetett típusoktól.²⁸ A katonai elhárítás is alkalmazott hivatalos, társadalmi és alkalmi kapcsolatot, de volt még egy kategória, amit személyes kapcsolatnak hívtak.²⁹

A katonai elhárítás hivatalos kapcsolata nem sokban különbözött az előzőektől, olyan személy volt, akit a jogszabály vagy egy honvédelmi minisztériumi belső rendelkezés folyamatos együttműködésre és információcserére kötelezett. Ilyenek voltak például a különböző hatáskörű parancsnokok, a párt politikai szerveinek vezetői, a T- (titkos) irodák vezetői, a rezsim-, az igazgatásrendészeti és a híradó biztonsági tisztek.

A társadalmi kapcsolat azonban sokban különbözött a civil területen alkalmazottól, ezért érdemes részletesebben is foglalkozni vele. A hadsereg és a határőrség társadalmi kapcsolata a katonai elhárítás részéről titkosan megbízott, a szocializmushoz hű személy volt, aki önként, hazafias meggyőződésből, alkalmassága és lehetőségei révén képes volt a katonai elhárítás hatáskörébe tartozó jelenségekről, cselekményekről, személyekről részinformációk megszerzésére. A kapcsolat nem beszerzés, hanem megbízás útján jött létre, ezért nem vettek tőle együttműködési nyilatkozatot, így B- (beszerzési) és M- (munka) dossziéja sem volt az illetőnek, viszont a III/IV. Csoportfőnökség operatív nyilvántartásában szerepelt. A hálózati személyekhez hasonló kiképzést nem kaphatott, ezért hálózati funkciót jelentő feladattal sem bízták meg, de bizonyos felkészítésben részesülhetett. Elsősorban az volt a feladata, hogy a katonai elhárítás hatáskörébe tartozó rész-, kiegészítő vagy adatpontosító információkat derítsen fel vagy szerezzen meg, és ezek birtokában további feladatokat hajtson végre. Jelentenie kellett a fegyveres erők politikai és erkölcsi állapotát vagy a harckészültséget veszélyeztető körülményeket is. A katonai objektumok, a hadgyakorlatok, esetleg a szállítások vagy a katonai rendezvények állambiztonsági védelmével összefüggő részfeladatok végrehajtásával is megbízhatták. A társadalmi kapcsolatot a fegyveres erők valamennyi állománycsoportjából, de a katonai objektumok környezetében élő polgári személyek közül is kiválaszthatták. Sorállományú társadalmi kapcsolat létesítése során figyeltek arra, hogy a különböző kiképzési időszakba tartozók közül arányosan válasszák ki a jelölteket, és lehetőleg a bevonulás előtt vagy nem sokkal az alapkiképzés után bízzák meg a feladattal. A kapcsolat létesítése előtt alaposan tanulmányozták a jelöltet és közvetlen hozzátartozóit, valamint ellenőrizték a különböző nyilvántartásokban. Ennek eredményét és a személyes tapasztalatait az úgynevezett találkozási füzetben rögzítette az operatív tiszt. Az erre a célra rendszeresített kartonon kellett a javaslatát az engedélyező alosztályvezető vagy – sorállományúak esetén – a kiemelt operatív főtitst, esetleg az operatív főtitst elé terjeszteni. A kapcsolat létesítéséhez más írásos anyagot nem lehetett készíteni.

Annak érdekében, hogy mozgósítás vagy gyakorlat esetén igénybe vehessék a szolgálataikat, a III/IV. Csoportfőnökségen belül nyilvántartásba vették a társadalmi kapcsolatokat. Az erre a célra rendszeresített A, B és C jelzésű kartonok közül az elsőt az alosztály, a másodikat az osztály, a harmadikat pedig a csoportfőnökség nyilvántartója tárolta. A kapcsolat megszüntetésekor mindegyiket meg kellett küldeni a csoportfőnökség nyilvántartójába, ahol a B és C jelzésű kartonokat megsemmisítették. Az A jelzésű kartont viszont az állandó állományú társadalmi kapcsolatok esetén a munkaviszony megszűnése után 5 évig, a sorállományúak közül azokat, akik mozgósítás esetére is vállalták az együttműködést, a 45. életévük betöltéséig, minden más esetben pedig 10 évig őrizték. Lakcím szerint nyilvántartották továbbá a budapesti honvédségi lakótelepeken lakó vagy ott foglalkoztatott társadalmi kapcsolatokat is.³⁰

A társadalmi kapcsolat irányítása, vezetése és felkészítése nem érthette el a hálózati kiképzés színvonalát még az állandó állományú alkalmazottak esetében sem. Az operatív tiszt tarthatta velük az érintkezést közvetlenül, de közvetett módon, rezidens útján is. Az így létrejövő rezidentúrát az operatív tiszt irányította, de a rezidens fogta

össze és dolgoztatta a konspiráltan vezetett szervezett hírforrások csoportját.³¹ Erre főként a sor-, a hallgatói és az ösztöndíjas állományúaknál vagy a tiszthelyettesi iskolába járóknál került sor. A kapcsolat létesítése után kioktatták őket a legalapvetőbb konspirációs szabályokra, ismertették a feladatukat, és a legrövidebb időn belül rezidenshez kapcsolták őket, akik a további felkészítésüket elvégezték. A társadalmi kapcsolatokkal általában havonta találkozott a tartójuk, szóban számoltatták be őket, amit a sorállományúakkal lehetőleg T-(titkos) helyen bonyolítottak le.³² Az operatív intézkedést igénylő információkról viszont gyakran írásos jelentést készítettek a társadalmi kapcsolattal, amit a neve felcserélt kezdőbetűivel kellett szignálnia. A társadalmi kapcsolatot átadhették más szervnek, de a viszony átmenetileg felfüggeszthető volt, vagy meg is szüntethették, ha a kapcsolat leszerelt, elköltözött vagy a munkaviszonya megszűnt. Ha később beszervezték, akkor a hálózatra vonatkozó szabályok szerint jártak el esetében, az együttműködési nyilatkozattól azonban többnyire eltekintettek. A katonai elhárítás tömegkapcsolatainak munkája során felmerülő kiadásokat és a jutalmakat a hálózati személyekre vonatkozó rendelkezések szerint számolták el, a társadalmi kapcsolat számára adott jutalmat a fentebb említett A-kartonon is nyilvántartották.

A honvédség további sajátosságaként említhetjük az úgynevezett előfelvételis rendszert, ami azt jelentette, hogy a felsőfokú oktatási intézményekbe felvett fiatalok egy részének a tanulmányaik megkezdése előtt tizenegy hónapos katonai szolgálatot kellett teljesíteniük, majd a tanulmányaik befejezése után további hat-hét hónapra ismét be kellett vonulniuk. Évente körülbelül 2000–2500 fiatal érintett ez a típusú katonai kiképzés, amelynek a végén tartalékos tiszti rendfokozatot kaptak. Ez a rendszer kiváló alkalmat jelentett az állambiztonság számára, hogy kiszűrje és megfigyelje a rendszer számára megbízhatatlan fiatalokat. Évente mintegy hatvan-nyolcvan úgynevezett B-kategóriába sorolt hadköteles vonult be. Idetartoztak azok, akiknek a szülei kifogás alá eső politikai múlttal rendelkeztek, közeli hozzátartozójuk disszidált vagy más aktív nyugati kapcsolattal rendelkezett. Különös gondot fordítottak az egyházi középiskolában végzettekre is, akik az állomány 2,5 százalékát tették ki.³³ Az előfelvételis kiképzése arra is lehetőséget nyújtott, hogy a nagyszámú leendő értelmiségi közül kiválasszák azokat, akiket valamilyen formában együttműködésre akartak kényszeríteni. Kiemelt ellenőrzési területnek tekintették a humán érdeklődésűeket, különösen a bölcsészettudományi karokra felvett fiatalokat, mert a tapasztalatok szerint a körükben volt a legjellemzőbb a negatív politikai nézetek és kijelentések hangoztatása. Az előfelvételis állományt a legeredményesebben a közülük szervezett társadalmi kapcsolatokkal tudták ellenőrizni, akiket rezidentúrába szervezve foglalkoztattak.

A katonai elhárítás társadalmi kapcsolatainak majdnem felét a katonai szolgálat utolsó hónapjaiban hálózati személynek szervezték be, másik részét pedig leszerelésük után társadalmi kapcsolatként adták át más szerveknek. Legszívesebben a kiemelt felkészültségű, nyugatnyelvi-ismerettel vagy operatív célra távlatokban hasznosíthatónak vélt fiatalokat választottak ki, amiben részt vettek a III/III. Csoportfőnökség, elsősorban a bölcsészettudományi, a jogi és a közgazdasági karok, valamint a tanárképző főiskolák elhárítását végző szerveinek beosztottai is. Szívesen használták fel ezt a lehetőséget a BRFK I. alosztálya és a III/I. Csoportfőnökség káderkutató alosztályának perspektivikus operatív céllal dolgozó munkatársai is.³⁴

A személyes kapcsolat

Sajátos, hálózaton kívüli kapcsolata volt a katonai elhárításnak a személyes kapcsolat, aki az operatív tiszttel kialakult kölcsönös szimpátia alapján a saját elhatározásából vagy felkérésre adott információt. Ezt csak a személyes kapcsolat beleegyezésével lehetett nyílt bejelentésként felhasználni. Az operatív tiszttel nyíltan tartott kapcsolatot, viszont T-helyen vagy K- és T-lakáson³⁵ nem lehetett vele találkozni, és az általa adott információk titkosnak számítottak. Nevüket nem lehetett nyilvántartásba venni, de az operatív tiszt a személyes kapcsolat adatait a munkafüzetében feljegyezhetette, és létszámukat az Elhárítási Hadrendben is szerepeltetnie kellett. A személyes kapcsolatot

általában nem adták át más tartónak vagy szervnek, de hajlandósága esetén sor kerülhetett erre.

Az alkalmi kapcsolat

Létezett még egy kategória a katonai elhárítás tömegkapcsolatain belül, mégpedig az alkalmi kapcsolat, akit konkrét részfeladatok megoldására, operatív eszközök, módszerek hatékonyságának fokozására vagy eredményességének biztosítására vettek igénybe. A kapcsolat létesítését az alosztályvezető engedélyezhette. Nyilvántartási kategóriát nem képezett, létszámuk az Elhárítási Hadrendben sem szerepelt, de az operatív tiszt a tanulmányozása és ellenőrzése során keletkezett adatokat a munkafüzetében rögzíthette. Titoktartási nyilatkozatot csak szükség esetén kértek tőle. Az alkalmi kapcsolatot a feladat végrehajtása után személyes kapcsolatként, társadalmi kapcsolatként használhatták fel, de hálózati személynek is beszervezhatték.

***

Befejezésként megállapíthatjuk, hogy az állambiztonsági szervek hálózaton kívüli kapcsolatai formálisan nem voltak a hálózat tagjai, tehát nem szervezték be és nem is tartották nyilván őket oly módon, mint az ügynököket. Szerepüket tekintve viszont nagyon közel álltak a hálózat tagjaihoz, az volt az elsődleges feladatuk, hogy az állambiztonsági szervek munkáját segítsék. Ha egy piramisként képzeljük el az állambiztonság hírforrásainak szervezeti felépítését, akkor azt mondhatjuk, hogy a hálózaton kívüli kapcsolatok képezték a piramis talapzatát. Ezután következett csak a hálózati kapcsolatok szintje, amelyik a formálisan beszervezetteket foglalta magába. A két szint között létezett átjárás, ugyanis a hálózaton kívüli kapcsolatot sok esetben az ügynöki állapot előszobájának tekinthetjük, a kizárt ügynökök pedig gyakran játszottak később ilyen szerepet.

- ¹ Vass–Ságvári, 1973: 414–416.
- ² ÁBTL 4.1. A-3016/4. 3.
- ³ Különösen nagy hangsúlyt fektettek azokra az objektumokra, ahol az állami, a katonai vagy a szolgálati titok védelme ezt indokolta, vagy ahol a dolgozók gyakran és közvetlenül érintkeztek nyugati állampolgárokkal.
- ⁴ ÁBTL 4.1. A-3801. 2.
- ⁵ ÁBTL Dok. Gyűjt. 10-21/8/1960. A belügyminiszter 008/1960. számú parancsa, 1960. június 8.
- ⁶ ÁBTL 4.1. A-3016/4. 4.
- ⁷ ÁBTL 4.1. A-3016/29. 5.
- ⁸ Uo. 8–9.
- ⁹ ÁBTL 4.2. I. sorozat. 10-21/9/1975. A belügyminiszter 09. számú parancsa az állambiztonsági szervek tömegkapcsolatának szélesítésére, 1975. március 25.
- ¹⁰ ÁBTL 4.1. A-3016/29. 10.
- ¹¹ ÁBTL 4.1. A 3801. 5–6.
- ¹² ÁBTL 4.1. A-3016/4. 3.
- ¹³ ÁBTL 4.1. A-3016/29. 20.
- ¹⁴ Uo. 21.
- ¹⁵ ÁBTL 4.1. A-3016/4. 17.
- ¹⁶ ÁBTL 4.1. A-3801. 7.
- ¹⁷ ÁBTL 4.2. I. sorozat. 10-21/9/1975. A belügyminiszter 09. számú parancsa az állambiztonsági szervek tömegkapcsolatának szélesítésére, 1975. március 25.
- ¹⁸ ÁBTL 4.1. A-3016/4. 25. A vízvázlat az volt, ha azt a feladatot kapta a társadalmi kapcsolat, hogy férközzön valakinek a bizalmába. Ezt már ügynöki feladatnak tekintették, és beszervezték az illetőt.
- ¹⁹ ÁBTL Dok. Gyűjt. 10-21/8/1960. A belügyminiszter 008. számú parancsa, 1960. június 8.
- ²⁰ ÁBTL 4.1. A-3801. 7.
- ²¹ ÁBTL 4.1. A-3016/29. 33.
- ²² ÁBTL 4.2. I. sorozat. 10-21/9/1975. A belügyminiszter 09. számú parancsa az állambiztonsági szervek tömegkapcsolatának szélesítésére, 1975. március 25.
- ²³ ÁBTL 4.1. A-3016/4. 39.
- ²⁴ ÁBTL 4.1. A-3801. 11. és 17.
- ²⁵ ÁBTL 4.1. A-3016/4. 8–9.
- ²⁶ ÁBTL 4.2. 10-21/33/1958. A belügyminiszter 33/1958. számú parancsa a Belügyminisztérium állambiztonsági szerve ügynöki munkájának alapelveiről, 1958. december 5.
- ²⁷ ÁBTL 4.1. A-3735. 4. és 10.
- ²⁸ ÁBTL 4.2. 61-7-8/1983. A Belügyminisztérium III/IV. Csoportfőnökének 8/1983. számú intézkedése a hálózatszervezésről, a tömegkapcsolatok felhasználásáról és a „T” helyek létesítéséről, 1983. október 10.
- ²⁹ Uo.
- ³⁰ Uo.
- ³¹ Szervezett hírforrásokon a hálózat tagjait és a társadalmi kapcsolatokat értették. Uo. 5.
- ³² A találkozási hely a fegyveres erők objektumaiban lévő olyan helyiség volt, amely elsősorban a társadalmi kapcsolatokkal, de szükség esetén a hálózati személyekkel szervezett találkozók konspirált végrehajtásának a feltételeit is biztosította. Ilyen lehetett a fotólabor, a könyvtár, a klub, a kiegészítő parancsnokság épülete vagy akár az átvonulási szállás is.
- ³³ ÁBTL 4.1. A-3474.
- ³⁴ Uo.
- ³⁵ K-lakás, vagyis konspirált lakás. Az állambiztonsági szerv, illetve fedőszerve által fenntartott és üzemeltetett lakás, mely az ügynök és az operatív tisztek találkozására szolgált. A T-lakás, vagyis találkozási lakás, hasonló célból, – de nem az állambiztonsági szervek által – fenntartott lakás volt.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok

A-3016/4. A társadalmi kapcsolatok helye és szerepe a hálózati operatív munkában. BM Tanulmányi és Módszertani Osztály. Budapest, 1961.

- A-3016/29. Együtműködés az állami és társadalmi szervekkel a hivatalos és társadalmi kapcsolatokkal. BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség. Budapest, 1965.
- A-3474 A felsőfokú tanintézetekbe előfelvett sorkatonai szolgálatra behívott állomány operatív biztosításának tapasztalatai. Budapest, 1977.
- A-3735 Az alkalmi operatív kapcsolatok felhasználása az ügynöki operatív munkában. Budapest, 1959.
- A-3801 A hivatalos és a társadalmi kapcsolatokról. Budapest, 1964.

4.2. Parancsgyűjtemény

D. Gy. Dokumentációs Gyűjtemény

Nyomtatásban megjelent források

Vass–Ságvári, 1973

Az MSZMP VII. Kongresszusának határozata a szocializmusért folyó harc történelmi tapasztalatairól és a további feladatokról. (1959. november 30 – december 5.) In *Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Sajtó alá rendezte: Vass Henrik és Ságvári Ágnes. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.